

Analiza antropologiczna wczesnośredniowiecznej ludności z Milicza (XII-XIII w. n. e.)

Brunon Miskiewicz, Stanisław Gronkiewicz

ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF EARLY MEDIEVAL POPULATION FROM MILICZ (12TH - 13TH c.).
The investigated population originates from an area with a particularly intensive colonization. With the help of typological analysis the authors try to find ethnogenic connections of the population of Milicz.

Rozległe cmentarzysko milickie zajmuje południowo-zachodnią część niezbyt wysokiego uprawnego wzniesienia, położonego w dolinie Baryczy, po prawej stronie rzeki, ok. 500 m na północny wschód od podmiejskich zabudowań Milicza. Znajduje się ono na wcześniejszych łuzyckich i częściowo wczesnośredniowiecznych nawarstwiegniach osadniczych. Cmentarzysko to przylega do grodziska datowanego na okres od X do XIII w. n. e.

Już w połowie XIX w. stwierdzono istnienie w okolicach Milicza cmentarzyska rządowego [GOTTSCHALK 1928]. Według opisu, znaleziono wtedy m. in.: kablączki skroniowe, miecze, noże itp. Materiały z ówczesnych badań nie zachowały się jednak. Następne badania "sondazowe" podjęto dopiero po drugiej wojnie światowej. W roku 1953 pracownicy

Inspektoratu Ochrony Zabytków Archeologicznych we Wrocławiu wyeksplorowali kilka grobów szkieletowych i również zabytki: kablączki skroniowe, noże, szydła oraz ceramikę łuzyczką i wczesnośredniowieczną [GAŁUSZKO, MŁYNARSKA 1957]. Systematyczne badania wykopaliskowe zostały podjęte w 1960 r. z inicjatywy autora niniejszego opracowania (Zakład Antropologii PAN przy współpracy Konserwatora Zabytków Archeologicznych - dra A. Gałuszki). Badania te trwały od 1960 do 1962 roku włącznie [MISZKIEWICZ 1961, 1962]. W tym czasie rozkopano ok. 18 arów i wyeksplorowano ok. 800 grobów szkieletowych (w tym skupiska kostne, luźne kości oraz groby fragmentaryczne).

Układ rządowy cmentarzyska milickiego został częściowo zatarty poprzez długotrwałe użytkowanie. Ogólna liczba pochowanych na nim osób mogła w

rzeczywistości znacznie przekraczać 1000. Głębokość zalegania szkieletów wahała się od 0,30 do 1,00 m. Zmarli byli chowani, poza nielicznymi wyjątkami, w pozycji wyprostowanej, wzdłuż osi wschód-zachód (głowę kierowano ku zachodowi), kończyny górne wyprostowane były wzdłuż ciała, tylko w nielicznych przypadkach stwierdzono ułożenie jednej z rąk na miednicy; nie stwierdzono trumien, będących w tym czasie w powszechnym użyciu. W 5 przypadkach zaobserwowano resztki konstrukcji kamiennych. Stanowi to niezwykle rzadkie zjawisko na cmentarzach śląskich tego okresu; znane są jedynie z Lasocina (pow. Nowa Sól), w Nowej Wsi Królewskiej (pow. Opole) i Niemczy (pow. Dzierżoniów).

Wyposażenie grobów było zależne od płci i wieku zmarłych (stwierdzono je w 28% grobów męskich, 50 żeńskich oraz 21% dziecięcych). Spośród przedmiotów kultury materialnej wchodzących w skład wyposażenia grobów można wymienić: 2 monety-brakteaty z XII w., noże metalowe, skórzane pochewki z brązowymi okuciami (również w grobach kobiecych), kabłączki skroniowe z esowatym uszkiem z brązu platerowanego srebrem lub brązu posrebrzanego, pełne albo puste wewnątrz, pierścienki zamknięte lub otwarte, przeważnie z brązu, zdobione ornamentem rytym lub punktowym (liczne ze szkła, niekiedy z oczkiem szklanym lub płytką z brązu), paciorki ze szkła przezroczystego (nieraz całe kolie z paciorków zdobionych) lub szklane zdobione, szlifowane. Ponadto znaleziono: kamienny rozcieracz, brązowy łańcuszek do zawieszenia oselki, kościane i żelazne igły, żelazne dłutka, rogowe rylce, odważniki z brązu itp. Brak zupełnie przedmiotów o znaczeniu sakralnym. Szczegółową analizę archeologiczną materiału milickiego, z uwzględnieniem analogii do znalezisk z terenów sąsiednich z tego okresu,

przeprowadził i opublikował K. WACHOWSKI [1969, 1970, 1971].

Okres użytkowania cmentarzyska milickiego przypada na XII-XIII w.; nieliczne groby na krańcu południowym cmentarzyska mogą być nieco późniejsze, tj. do XIV w. Osada pod cmentarzyskiem przestała funkcjonować ok. XI-XII w. O upadku tej osady zdecydowały warunki geograficzne oraz przemiany gospodarcze. Na lewym brzegu Baryczy powstają w tym czasie liczne skupiska osadnicze. Cmentarz milicki był do końca XIII w. miejscem chowania zmarłych dla ludności zamieszkującej pobliski gród i liczne osady, jak również dla mieszkańców "burgum" kasztelańskiego [MŁYŃNARSKA 1960].

Material i metoda

Ogólny stan zachowania wyeksplorowanego materiału kostnego (ok. 800 osobników) jest średni, nieco lepiej zachowany jest materiał postkranialny, szczególnie zmarłych płci męskiej. Wyodrębniono ok. 15% szkieletów dziecięcych, 40% męskich oraz 45% żeńskich. Średni wiek w chwili śmierci określono dla mężczyzn na *maturus* (środek), natomiast dla kobiet znacznie niższy - *adultus* (koniec).

Material kраниologiczny zmierzony został ogólnie przyjętą techniką R. Martina [MARTIN, SALLIER 1957]. Do szczegółowej analizy statystycznej wyodrębniono materiał lepiej zachowany (245 mężczyzn i 155 kobiet). Obliczono charakterystyki statystyczne 115 cech kраниometrycznych (łącznie z danymi z kраниogramów), osobno dla mężczyzn i kobiet.

Do typologicznej analizy indywidualnej metodą punktów odniesienia A.

WANKEGO [1952, 1953, 1955], przy użyciu wypracowanych przez W. KÓCKĘ [1958] stałych dla poszczególnych elementów antropologicznych (opracowanych i sprawdzonych na seriach od mezolitu do średniowiecza) uwzględniono wyłącznie najlepiej zachowane czaszki (185 męskich i 115 żeńskich). Dla czaszek żeńskich zastosowano poprawki w poszczególnych kategoriach wskaźników [KÓČKA 1958].

Wyniki

Czaszki męskie jak i żeńskie scharakteryzować można następująco: są one dość duże, niezbyt masywne, długie i średniowysokie, z silnie zaokrągloną potylicą. Twarz jest średnioszeroka i mezoortognatyczna, czoło jest średnioszerokie (nieco szersze u osobników męskich), również nos jest

Tabela 1. Niektóre dane statystyczne cech pomiarowych czaszek męskich i żeńskich z Milicza (w mm, pojemność w cm³)

Cecha	N	Czaszki męskie			N	Czaszki żeńskie		
		\bar{x}	s	min - max		\bar{x}	s	min - max
Pojemność	189	1447	138	1130 - 1870	106	1340	128	1040 - 1680
Obwód	245	521,6	16,3	470 - 563	153	506,7	16,6	470 - 558
g - op	242	186,8	6,9	167 - 206	151	179,4	6,7	163 - 196
ba - b	222	136,1	6,0	119 - 152	132	131,0	6,2	117 - 146
eu - eu	244	139,9	5,8	127 - 155	153	137,6	6,1	124 - 158
ft - ft	245	97,9	4,8	85 - 116	154	96,4	4,2	85 - 109
zy - zy	205	133,1	5,7	117 - 149	134	126,7	6,6	110 - 141
zm - zm	243	94,8	5,2	82 - 117	153	91,3	4,8	79 - 106
ast - ast	234	112,8	5,2	102 - 133	141	109,2	5,5	97 - 124
mf - ek	244	41,4	1,9	32 - 48	154	40,1	1,8	36 - 44
wysokość oczodołu	245	32,2	2,1	25 - 38	154	32,2	1,9	27 - 37
n - ns	239	50,3	3,4	41 - 59	152	48,4	3,4	40 - 60
szer. otworu gruszk.	239	24,7	1,9	19 - 31	152	24,1	1,6	20 - 28
m - pr	217	69,1	4,7	57 - 81	135	66,1	4,7	55 - 81
kąt n - pr/FH	231	85,4 ^o	3,8 ^o	73 ^o - 95 ^o	144	86,4 ^o	3,9	75 ^o - 96 ^o

Tabela 2. Średnie wskaźników serii kranjologicznej z Milicza

Wskaźniki	mężczyźni		kobiety		kobiety z poprawką	mężczyźni + kobiety	
	n	\bar{x}	n	\bar{x}		n	\bar{x}
szerokościowo-długościowy	185	74,7	115	76,4	75,5	300	75,0
górnottwarzowy Kollmanna	159	51,9	109	51,9	52,3	268	52,1
nosa	184	49,0	115	49,8	48,8	299	48,8
oczodołów	185	78,0	115	80,5	78,1	300	78,0
sklepieniowy Hrdlički-Kóčki	172	83,2	100	82,7	83,2	272	83,2

średnioszeroki, z wysoko wysklepionymi kośćmi nosowymi, a oczodoły są dość niskie (tab. 1, 2). Wysokość ciała jest średnia i wynosi dla mężczyzn 166,2 cm, a dla kobiet 154,2 cm [GRALLA 1963, GRONKIEWICZ 1981].

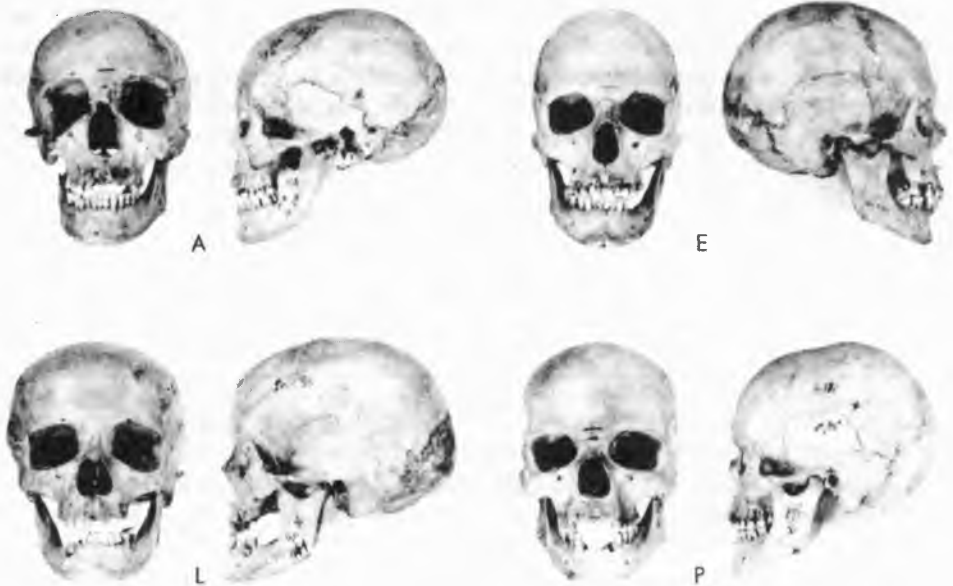
Skład antropologiczny dla obu płci odpowiada definicji typu północno-zachodniego z dużą przymieszką elementu laponooidalnego oraz archaicznego typu paleoeuropeoidalnego EA^1P . Element armenoidalny nie odgrywa większej roli w tej populacji (tab. 3).

Tabela 3. Skład rasowy serii kranologicznej z Milicza

Płeć	elementy rasowe (w %)					Struktura
	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>h</i>	<i>l</i>	<i>p</i>	
Męska	20,1	34,8	11,8	15,6	17,6	EA^1P
Żeńska	25,4	24,4	16,8	21,0	12,4	AEL
Łącznie	22,1	30,8	13,7	17,7	15,6	EA^1P

Zaobserwowano dość częste występowanie w znacznych odsetkach (przewaga) czterech typów antropologicznych (*A*, *E*, *L*, *P*). Również w tym przypadku nie stwierdzono przewagi elementu armenoidalnego (*H*). Niektóre charakterystyczne typy, odpowiadające ustalonym punktom odniesienia [KÓČKA 1958], przedstawia przykładowo tabela 4 oraz rysunek 1.

Wykonano diagram różnic przeciętnych J. Czekanowskiego populacji milickiej na tle wczesnosłowiańskich serii z tego samego okresu (rys. 2). Na podstawie średnich wartości wskaźników oraz składów antropologicznych wydzielono w diagramie 3 grupy. Grupa I oraz II są najbardziej do siebie podobne i odpowiadają definicji typu północno-zachodniego, z przewagą elementu śródziemnomorskiego wraz z nieznaczną domieszką składnika laponooidalnego. W grupie III znalazły się serie o charakterze sublaponoidalnym z silnymi

Rys. 1. Charakterystyczne czaszki odpowiadające definicjom typów antropologicznych, przedstawione w norma frontalis i lateralis: A - typ nordyczny, E - śródziemnomorski, L - laponooidalny, P - paleoeuropeoidalny

W s k a z n i k i *

S e r i e	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	G T N O S	Form.	Gr.
1. Grozowice	■				□□	□□													73,2 53,1 48,2 83,8 84,4	EA	
2. Tomice		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	72,8 52,8 48,9 79,2 79,1	EA 1	
3. Pożabianie**		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	75,1 53,4 50,0 79,6 81,6	EA 1	I
4. Pożabianie***		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	74,8 53,6 48,6 79,6 82,2	EA	
5. Opole		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	74,9 52,6 47,4 81,4 82,1	EA	
6. Słowacy		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	76,1 53,7 48,9 82,4 82,9	AE h	
7. M I L I C Z		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	75,0 52,1 48,9 78,0 83,2	EA 1	
8. Końskie		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	74,0 52,1 49,3 77,8 84,3	E al	
9. Skąboszewo		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	74,2 51,4 48,5 77,5 83,1	E al	
10. Sandomierz		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	75,0 50,8 48,5 76,9 82,6	E 1	II
11. Radom		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	73,5 53,8 48,1 76,3 82,5	E	
12. Samborzeo		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	74,1 51,1 48,0 75,9 83,8	E	
13. Wolinianie		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	74,1 52,8 47,7 76,9 84,5	E	
14. Śląsk		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	75,2 51,6 50,6 76,4 83,8	Elp	
15. Czesi		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	77,3 51,7 49,9 76,7 83,7	Le p	
16. Polska Zaoh.		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	75,4 49,8 50,0 77,9 83,6	El p	III
17. Płofisk		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	74,0 49,5 49,7 76,5 83,1	Epl	
18. Jednica		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	75,8 49,3 49,9 78,3 83,5	IE pa	

Rys. 2. Diagram różnic przeciętnych Czekanowskiego wczesnośredniowiecznej populacji z Milicza, w stosunku do serii porównawczych z tego samego okresu.

* wskaźniki: G - szerokościowo-długościowy, T - górnokształtowy, N - nosa, O - oczodokół, S - sklepienia;

** turyńsko - saksonscy; *** turyńsko - brandenburscy

Tabela 4. Niektóre charakterystyczne typy antropologiczne z Milicza

Cecha	Nr grobu			
	105 ♂	16 ♂	141 ♀	246 ♂
Wskaźnik szerokościowo- -długościowy górnowiązowy Kollmanna	\bar{x}	\bar{x}	\bar{x}	\bar{x}
nosa	78,0	72,2	81,2	76,9
oczodołów sklepieniowy (Hrdlička-Kóčka)	55,5	53,2	50,0	47,3
typ	40,7	42,0	54,2	53,3
Nardyczny (A)	88,4	79,5	74,4	67,5
Śródziemnomorski (E)	74,7	87,1	75,6	wysoka
Armenoidalny (H)	%	%	%	%
Laponoidalny (L)	85,6	3,1	5,2	1,9
Paleoeuropeidalny (P)	3,3	91,1	3,2	5,5
	8,2	2,6	4,1	2,1
	1,9	1,4	82,5	19,2
	0,9	1,3	5,2	71,6

domieszkami składnika paleoeuropeidalnego. Analizowana seria milicka znajduje się w grupie II, nawiązuje jednak swoimi wartościami (wskaźniki składy, antropologiczne) silnie do grupy I, a słabiej do grupy III. Tabela 5 przedstawia orientacyjnie średnie cech grup wyróżnionych w

diagramie. Dane te wskazują na duże podobieństwa pomiędzy poszczególnymi wczesnosłowiańskimi grupami.

Wnioski

W pobliżu olbrzymiego wczesno-średniowiecznego cmentarzyska milickiego, użytkowanego przez ponad dwa wieki, znajdowały się wyjątkowo liczne osady. Korzystne warunki glebowe i dogodna lokalizacja w pradolinie rzeki Baryczy umożliwiały badanej ludności ciągły rozwój gospodarczy i powiększanie się populacji. Wyniki analizy antropologicznej serii z Milicza wskazują wyraźnie na północno-zachodni, ze znacznym udziałem składnika laponoidalnego, charakter antropologiczny tej populacji (jednolity dla obu płci). Populacja milicka należy niewątpliwie do formacji ludów słowiańskich Polski zachodniej [KÓČKA 1958, MISZKIEWICZ 1959, 1957, 1973]. Potwierdzają to ponadto szczegółowe analizy archeologiczne licznych przedmiotów kultury materialnej znalezionych w grobach [WACHOWSKI 1969, 1970, 1971].

Tabela 5. Średnie wskaźników poszczególnych grup w diagramie oraz ich składy antropologiczne

Grupa	Wskaźniki*					Składy antropologiczne [%]				
	G	T	N	O	S	A	E	H	L	P
I	74,5	53,2	48,7	81,0	82,1	32	38	12	12	6
II	74,3	52,0	48,4	77,0	83,4	13	54	9	13	11
III	75,5	50,4	50,0	77,2	83,5	14	31	12	24	19

* G - szerokościowo-długościowy, T - górnowiązowy, N - nosa, O - oczodołów, S - sklepienia.

Piśmiennictwo

- GAŁUSZKA A., M. MŁYNARSKA, 1957, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Miliczu*, Wiadomości Archeologiczne, 24, 72.
- GOTTSCHALK J., 1928, *Der Hopfenberg bei Militsch ein slawischer Burgwall und zugleich Standort des Kastells Militsch*, Heimat Jahrbuch, (Heimatblätter für den Kreis Militsch-Trachenberg, nr 2-5).
- GRALLA G., 1963, *Długość in situ a wzrost wyliczony z kości długich (Milicz)*, Mat. i Prace Antrop. 65, 241-268.
- GRONKIEWICZ S., 1981, *Analiza osteometryczna szkieletów z cmentarzysk przy kościele św. Piotra i Pawła oraz przy kolegiacie NMP w Głogowie (XI-XIX w.)*, Przegł. Antrop., 47, 175-182.
- KÓČKA W., 1958, *Zagadnienia etnogenezy ludów Europy*, Mat. i Prace Antropol. 22
- MARTIN R., K. SALLER, 1957, *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*, Stuttgart.
- MISZKIEWICZ B., 1959, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Groszowicach pod Opolem*, Przegł. Antrop., 25, 221-230.
- MISZKIEWICZ B., 1961, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych kontynuowanych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Miliczu (woj. wrocławskie) w czasie od 12 VI - 7 VIII 1961*, Człowiek w Czasie i Przestrzeni, r. IV, z. 3 (15), 123-124.
- MISZKIEWICZ B., 1962, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych prowadzonych w 1962 r. na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w miejscowości Milicz*, Człowiek w Czasie i Przestrzeni, r. V, z. 3 (19), 121-122.
- MISZKIEWICZ B., 1967, *Ludność średniowieczna Opola w świetle badań antropologicznych*, Mat. i Prace Antrop., 74, 199-216.
- MISZKIEWICZ B., 1973, *Ludność wczesnośredniowieczna z Tomic w świetle danych antropologicznych*, [w:] *Tomic, pow. Dzierżonów, wielokulturowe stanowisko archeologiczne*, Wrocław, 261-296.
- MŁYNARSKA M., 1960, *Burgum milickie*, Kwart. Hist. Kult. Mat., 8, 453-457.
- WACHOWSKI K., 1969, 1970, 1971, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Miliczu*, Silesia Antiqua, 11, 199-223; 12, 123-187; 13, 191-213.
- WANKE A., 1952, *Częstość zespołów cech antropologicznych*, Prace Wrocl. Tow. Nauk, 29, 5-57.
- WANKE A., 1953, *New taxonomic method in anthropology and its application*, Bull. de l'Acad. Pol. Sc., cl. II, 19-22.
- WANKE A., 1955, *Indywidualne określanie taksonomiczne*, Przegł. Antrop., 21, 968-990.

Maszynopis nadesłano w styczniu 1986 r.

Z u s a m m e n f a s s u n g

ANTROPOLOGISCHE ANALYSE DER FRÜHMITTELALTERLICHEN BEVÖLKERUNG AUS MILICZ (XII-XIII JHT. U. ZT.). In den Jahren 1960-1962 führte die Abteilung Anthropologie der Polnischen Akademie der Wissenschaften und der Konservator von archäologischen Denkmälern in Wrocław systematische Forschungen, Ausgrabungen (teilweise auf 18 Ar) in Milicz aus (Niederschlesien). Das grosse Reihengräberfeld befindet sich auf frühlausitzer und teils X/XI Jht. frühmittelalterlichen Siedlungsresten, in nächster Nachbarschaft eines Burgwalls. Die Chronologie des Gräberfelds konnte zwischen dem XII. bis XIII. Jht. festgestellt werden (darunter Fragmentskelettgräber und reichliche Knochenanhäufungen). Die Gräber waren mit folgenden Beigaben ausgestattet, wie: 2 Münzen (Brakteate aus dem XII Jht.), zahlreiche Schläfenringe, Messer, Messerscheidenbeschläge, Glasperlen, Fingerringe, Bronzeketten, Knochen-Eisennadeln, Spinnwirtel, Hornstichel, Keramik usw. Eine eingehende archäologische Analyse, mit Fundanalogien, wurde von dr. K. Wachowski durchgeführt und dementsprechend publiziert.

Das Skelettmaterial wurde anthropologisch analysiert. Der Erhaltungszustand des explorierten Skelettmaterials ist mässig bis schwach. Es konnten 15% Kindergräber, 40% Männer - und 45% Frauengräber ausgesondert, festgestellt werden. Das mittlere Alter beträgt bei Männererien Maturus, bei der Frauenserie Adultus (wesentlich niedriger).

Insgesamt wurden 245 Männer - und 155 Frauenkranien statistisch analysiert (115 kranimetrische Merkmale). Zur individuellen Typenanalyse nach dem Approximationsverfahren von A. WANKE, und den bearbeiteten anthropologischen Konstanten von W. Kóčka, wurden 185 Männer - und 155 Frauenschädel berücksichtigt (ausschliesslich komplette Kranien). Die anthropologische Analyse sowohl männlicher, wie auch

weiblicher Kranien brachte folgende Ergebnisse: die Schädel sind lang und mittelhoch, das Gesicht und die Nase ist mittelbreit mit niedrigen Orbitae. Die typologische Zusammensetzung entspricht einer nord-west-Formation (Definition) mit starken lapponoiden und paläoeuropiden Beimischungen (Tabellen 1-5). Ausserdem wurde, nach J. Czekanowski, ein Diagramm von 17 slavischen Vergleichsserien aufgestellt (Abb.2). Beispielshalber wurden auch 4 charakteristische anthropologische Typen angeführt (Tab. 4, Abb. 1). Die armenoide Beimischung spielt in dieser Population keine wesentliche Rolle.

Anhand der anthropologisch-archäologischen Analyse (Ergebnisse) ist die frühmittelalterliche Population aus Milicz eine typisch slavische Formation West-Polens.